

УДК 373.5-056.26

В 55

Наталія ВІЧАЛКОВСЬКА

ПСИХОЛОГІЧНІ УМОВИ АКТИВІЗАЦІЇ РОЗВИТКУ ДОПИТЛИВОСТІ ШКОЛЯРІВ-ПІДЛІТКІВ

Стаття присвячена дослідженню проблеми активізації розвитку допитливості школярів-підлітків. Визначено психологічну структуру допитливості підлітків, розкрито рівні її розвитку за показниками інтенсивності та варіативності. Виділені і описані психологічні умови та засоби активізації розвитку допитливості школярів.

Ключові слова: *допитливість, формування, активізація, компоненти допитливості, пізнавальна потреба, психологічна структура, метафора.*

Постановка проблеми. У підлітковому віці відбуваються важливі зміни у становленні особистості, зумовлені не тільки фізіологічним розвитком, але й процесом соціалізації, підготовкою до самотійного життя, вибору професії тощо. У цей віковий період, який припадає на роки навчання у середніх класах загальноосвітньої школи, людина перебуває під впливом багатьох факторів дійсності, так чи так реагуючи на них. Внутрішні та зовнішні чинники сприяють утворенню різноманітних інтересів. Серед них істотне місце посідає допитливість, яка тісно пов'язана з навчальною діяльністю школярів. Допитливість підвищує здатність людини до сприйняття й обробки інформації, що надходить із зовнішнього світу, стимулюючи тим самим школяра до участі у дослідницькій діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковий інтерес до проблеми виникнення та розвитку допитливості пов'язаний із

дослідженнями активності особистості, її життєвої позиції, сенсу існування, життєтворчості (К.О. Абульханова-Славська, Г.О. Балл, С.Д. Максименко, І.С. Кон, Т.М. Титаренко та інші).

Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить про відмінності у поглядах на сутність допитливості як психологічного феномена. Допитливість розглядається або як пізнавальна потреба (С.Л. Рубінштейн, С.А. Соловейчик та ін.), або як пізнавальний інтерес (М.В. Беляєв, В.М. Гвоздирьова, І.Д. Зверев, Л.М. Проколієнко та ін.), або як пізнавальна мотивація (Д.В. Берлайн [3]). Розглядається допитливість як інтелектуальне почуття (А.І. Аржанова, Н.Д. Богоявленська, В.В. Давидов, В.Л. Поплужний, О.П. Сауліна та ін.), як риса характеру (Б.Г. Ананьєв, В.І. Абраменко, А.В. Петровський, Н.А. Погорєлова, В.О. Сухомлинський), як властивість особистості і як мотив діяльності (Н.І. Рейнвальд, Г.І. Щукіна).

У працях В.А. Крутецького [9] допитливість розглядається як активне пізнавальне ставлення людини до дійсності. Вчений вважає, що на відміну від інтересів, допитливість має більш загальний характер і не завжди пов'язана із певним предметом або видом діяльності. Незважаючи на достатню різноспрямованість наявних досліджень допитливості, більш детального аналізу потребують питання особливостей її розвитку на певних етапах онтогенезу.

Мета статті – представити результати теоретичного аналізу та експериментальної перевірки особливостей прояву допитливості й окреслити засоби її активізації.

Поняття “допитливість” не отримало однозначного й загально-прийнятого трактування. Спроба пов'язати, а часом підмінити визначення допитливості емоційно забарвленим ставленням до навколишнього (інтерес), чи пізнавальними потребами, або рисами характеру особистості, мотивами, інтелектуальними почуттями не дає змоги повністю визначити своєрідний психологічний зміст допитливості.

Недостатня диференційованість поняття “допитливість” обмежує науковий аналіз цієї категорії. Така ситуація пов'язана насамперед з тим, що існує лише незначна кількість спеціальних експери-

ментальних досліджень, присвячених цій проблемі (О.І. Крупнов [6; 7], С.І. Кудінов [9], Н.Т. Лобова, О.М. Матюшкін), в яких з'ясовано природу феномену “допитливість”, визначено об’єктивні та суб’єктивні детермінанти її виявлення і функціонування.

Згідно з поглядами М.І. Алексєєвої, Г.С. Костюка, С.Д. Максименка, Г.І. Щукіної допитливість розкривається як поведінка та мотив навчально-пізнавальної діяльності учня, що є чинником навчально-пізнавального процесу і потребує постійної активізації. Безсумнівно, актуальною [2; 4; 5] є психолого-педагогічна проблема активізації пізнавальної діяльності школярів-підлітків.

У проаналізованому широкому спектрі теорій [5; 10] від Аристотеля до Руссо і Гегеля і далі до Є. Кассіра, Х. Ортеги-і-Гасета; у працях зарубіжних вчених М. Еріксона, Е. Фрома, А. Міллера, К. Роджерса визначено роль метафори у процесі пізнання, де метафора представлена як лінгвістична модель, засіб розвитку цінної риси особистості – допитливості. Показаний вплив уяви відчуттів, почуттів, які відображаються на семантичному аспекті метафори і сприяють її інформативній значущості.

Теоретичний аналіз допитливості та метафори як засобу її розвитку дав змогу визначити такі концептуальні положення:

– допитливість – комплексна якість особистості, що містить динамічний, мотиваційний, когнітивний, емоційний, продуктивний і регулятивний компоненти, які забезпечують готовність особистості до пошуку і засвоєння нової інформації;

– розвиток допитливості пов’язаний з необхідністю одержувати і оцінювати нову інформацію про світ;

– передумовою розвитку допитливості є наявність особистісного смислу, іноді недостатньо усвідомленого, який підліток вбачає в отримуваній інформації;

– допитливість, що виявляється у прагненні до самостійного пізнання, засвоєння і перетворення інформації, постає важливою психологічною умовою успішної діяльності; допитливість школярів розвивається за допомогою функціонування у процесі навчальної діяльності стимулів, таких як новизна інформації (поновлення набутих

знань, повідомлення нової думки, емоційно-образне висвітлення матеріалу); практична необхідність у знаннях; проблемність; самостійна діяльність; творчість (побудова гіпотез, використання уяви, індивідуальний дослідницький пошук, евристичний пошук).

Беручи до уваги результати аналізу, здійсненого О.І. Крупновим [6], С.І. Кудіновим [9], Н.Т.Лобовою, ми виділяємо у структурі допитливості такі компоненти: динамічний, мотиваційний, когнітивний, емоційний, регулятивний і продуктивний. Кожен із них характеризується двома змінними, що доповнюють характеристику допитливості як властивості особистості.

На основі цього нами розроблена структурно-функціональна модель допитливості особистості (див. рис. 1).

Рис. 1. Структурно-функціональна модель допитливості особистості

Примітка: змінні – “ергічність” – виражає силу, інтенсивність, стійкість прагнень; “аергічність” – нестійкість у проявах допитливості; “стенічність” – почуття радості при подоланні перепон, оптимізм; “астенічність” – невпевненість, занепад сил у випадку невдачі; “активність” – бажання суб’єкта домагатися всього самому, своєю працею; “пасивність” – суб’єкт не бере на себе відповідальності, сподівається на випадок; “альтруїзм” – домінування спонукань,

пов'язаних з почуттям обов'язку, бажанням допомогти навколишнім; *“егоцентризм”* – прагнення бути самостійним, незалежним, створити затишок і особисте благополуччя; *“осмисленість”* – передбачає виділення суттєвих ознак; *“неосмисленість”* – визначає окремі виявлення допитливої поведінки в діяльності; *“предметно-діяльнісна продуктивність”* – успіх у навчанні, праці, розв'язуванні задач; *“суб'єктно-особистісна продуктивність”* – реалізується у можливості закріпити самоповагу, підвищити самооцінку, впевненість у собі.

Поняття допитливості ми розглядаємо як системну якість особистості, що відображає різноманітні зв'язки і відношення між динамічним, мотиваційним, когнітивним, емоційним, регулятивним і продуктивними компонентами, які забезпечують рівень готовності суб'єкта до засвоєння нової інформації.

На основі аналізу та узагальнення практичного, психолого-педагогічного досвіду, допитливість розглядається нами як феномен, що потребує комплексного дослідження її основних структурних складових, а також відповідних методів діагностики.

Експериментальне дослідження проводилося нами з метою виявлення змісту, проявів та рівнів розвитку допитливості підлітків загальноосвітніх шкіл, а також позитивних зрушень у розвитку структурних компонентів допитливості, зумовлених впливом застосованих у дослідженні засобів їх активізації. Виходячи з цієї мети, ми поставили перед собою такі завдання: виявити рівень допитливості школярів на початку експерименту; у процесі формувального експерименту застосувати розроблену нами програму активізації розвитку допитливості школярів у процесі учбової діяльності та зробити порівняльний аналіз.

Допитливість учнів при розв'язуванні завдань, визначалася показниками інтенсивності та варіативності; характером пізнавальної активності, поведінки та емоційних реакцій (бралися до уваги: обговорення проблемних ситуацій, запитання до вчителя, доповнення відповідей однокласників, реакція на дзвінок з уроку, опрацювання додаткової літератури, відвідування конференцій, факультативів тощо).

За допомогою констатувального зрізу була виявлена допитливість учнів, яка стала наслідком звичайного шкільного навчання та

позашкільних впливів. Результати зрізу дали нам змогу виявити дві групи учнів.

До першої були віднесені учні, які мали вищий рівень розвитку допитливості. Вони характеризуються: високою пізнавальною активністю; бажанням розібратися у складних питаннях; ергічністю (інтенсивним перебігом процесу самостійної роботи в процесі учіння); стеничністю (почуттям радості при подоланні перепон); осмисленістю (виділенням суттєвих ознак при вивченні програмового матеріалу). Кількісно ця група становила 35% від загальної кількості учнів.

Другу групу, кількісно значно більшу (65%), склали учні, що мали низький рівень розвитку допитливості. У них пізнавальна активність вимагає спонукань з боку вчителя; ступінь самостійності у роботі істотно залежить від особливостей ситуацій; має місце астенічність (невпевненість) при виконанні завдань; аергічність (нестійкість у проявах допитливості); низька здатність виявляти і розуміти метафору.

Як показали результати експерименту, наявність усіх складових допитливості певною мірою притаманна тільки першій групі. Що ж до другої групи, то їх представники в процесі навчальної діяльності, користувалися лише однією або двома змінними допитливості. Спостерігалася, за показником інтенсивності значна вираженість аергічності – 23% від загальної кількості учнів, астенічності – 31,9%, пасивності – 18,9%. Аналогічні показники мали місце і за варіативністю: аергічність – 5,3%; астенічність – 6,3%; пасивність – 3,5%.

Реалізація розробленої нами програми “Активізація розвитку допитливості школярів (як системної якості особистості) у процесі навчальної діяльності” дала змогу простежити вплив метафоричного засобу на активізацію розвитку структурних компонентів допитливості, глибше й яскравіше визначити місце допитливості в структурі навчальної діяльності та розвитку особистості загалом.

Аналіз експериментальних даних (див. табл. 1, 2) демонструє суттєві позитивні зрушення у розвитку допитливості в експериментальній групі.

Математико-статистична обробка експериментальних даних засвідчує, що існує тісний кореляційний зв'язок між змінними компонентів допитливості: що вищі показники таких змінних, як ергічність, осмисленість, стенічність, активність, суб'єктивно-особистісна продуктивність (табл. 1, 2), то допитливість учнів у процесі навчальної діяльності, як правило, набуває стійкого характеру.

Таблиця 1

Допитливість учнів до і після формувального експерименту за показником інтенсивності

Компоненти та їх змінні	Динамічний		Когнітивний		Мотиваційний		Емоційний		Регулятивний		Продуктивний													
	Ергічність	Аергічність	Осмисленість	Неосмисленість	Альтруїзм	Егоцентризм	Стенічність	Астенічність	Активний	Пасивний	Суб'єктивно-особистісний	Предметно-діяльнісний												
Групи	до	після	до	після	до	після	до	після	до	після	до	після												
Експериментальна	35	43	23	16	36	44	32	27	26,8	31,2	36,6	31,6	33,7	39,2	30,6	23,1	48,9	59,1	16,7	9,1	35,9	43,2	28,8	33,6
Контрольна	34	35	22	23	35	36	32	33	26,3	26,5	36,2	36,2	33,8	33,8	31,9	31,9	43,7	44,7	16,9	18,9	35,5	35,5	28,1	27,9
Відмінність	4	8	1	-7	1	8	0	-5	4,7	0,4	-5,4	-0,1	5,4	-1,3	-8,8	5,2	14,4	-0,2	-9,8	0,4	7,7	-0,7	5,7	

Таблиця 2

**Допитливість учнів до і після формувального експерименту
за показником варіативності**

Компо- ненти та їх змінні	Динаміч- ний		Когнітивний		Мотивацій- ний		Емоційний		Регулятивний		Продуктив- ний													
	Ергічність	Аергічність	Осмысленість	Неосмысленість	Альтруїзм	Егоцентризм	Стенічність	Астенічність	Активний	Пасивний	Суб'єктно- особистісний	Предметно- діяльнісний												
Групи	до	після	до	після	до	після	до	після	до	після	до	після												
Експери- ментальна	6,8	9,4	4,0	2,8	7,1	8,9	6,1	3,1	6,1	9,2	5,6	3,1	5,6	9,9	6,5	3,4	6,5	9,9	5,6	9,8				
Кон- трольна	6,5	6,5	4,3	4,3	6,6	6,5	6,1	6,1	5,5	6,9	5,3	5,2	5,3	5,3	5,8	5,8	6,7	6,6	5,7	5,7				
Відмін- ність	0,3	2,9	-0,3	-1,5	0,5	2,4	0	-3	-0,2	4,3	0,3	-0,3	-0,4	2,3	0,3	-2,1	0,3	4,6	0,7	-2,4	-0,2	3,3	-0,1	4,1

Результати кореляційного аналізу між різними компонентами допитливості за усією вибіркою (100 осіб) дали змогу виявити онтогенетичні особливості допитливості школярів середнього шкільного віку, тобто встановити психологічну структуру цієї властивості, характерну для підліткового віку до і після формувального експерименту (див. рис. 2, 3).

На рис. 2 і 3 зображено зв'язки між змінними компонентів допитливості до і після формувального експерименту. Виявлено суттєві відмінності. Зокрема, після експерименту, на відміну від того, що мало місце до нього, стенічність емоцій позитивно корелює з альтруїзмом, осмысленістю, предметно-діяльнісною продуктивністю, активною регуляцією і негативно – з операційними труднощами. Це свідчить про те, що позитивні емоції безпосередньо співвідносяться з рівнем пізнавальної активності в навчальній діяльності.

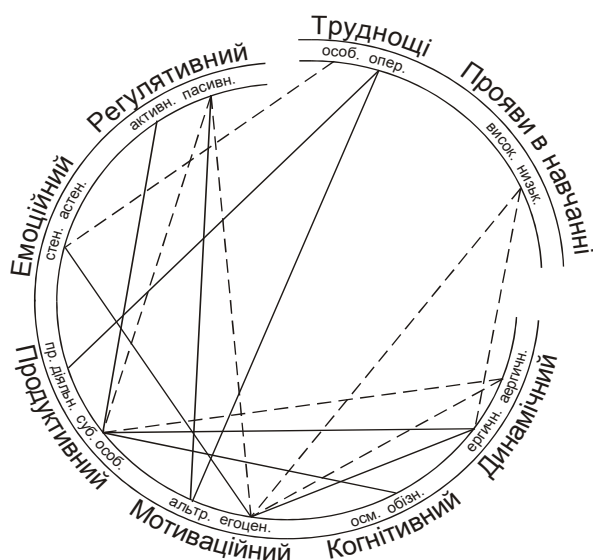

Рис. 2. Психологічна структура допитливості школярів до формуючого експерименту.

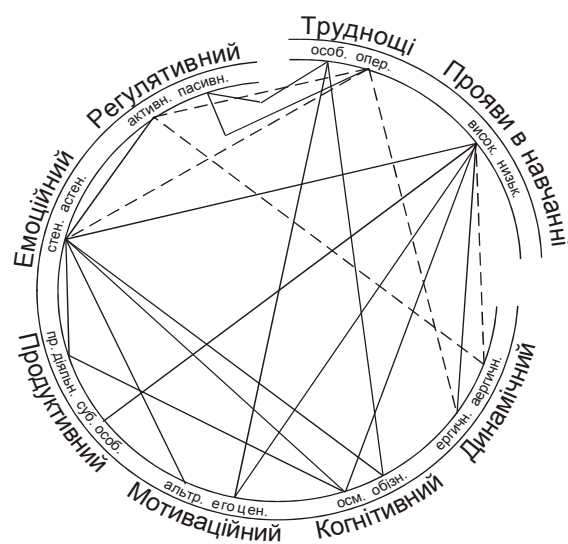

Рис. 3. Психологічна структура допитливості школярів після формуючого експерименту.

Примітка: _____ позитивні зв'язки значущості не нижчі $p < 0,01$
 ----- негативні зв'язки значущості не нижчі $p < 0,05$.

Узагальнюючи результати експериментального дослідження, ми дійшли висновку, що застосована нами технологія активізації розвитку допитливості, в основі якої лежить система стимулів новизни інформації та породжений ними позитивний емоційний тон, є високоефективним засобом підвищення рівня допитливості школярів.

Висновки. Отримані нами результати дослідження дають змогу зробити такі висновки:

1. Допитливість варто розглядати як активне пізнавальне ставлення людини до дійсності, як системне утворення, яке містить динамічний, мотиваційний, когнітивний, регулятивний, продуктивний компоненти, що забезпечують готовність особистості до пошуку й засвоєння нової інформації.

2. Розроблена та впроваджена система цілеспрямованої активізації розвитку допитливості школярів дає змогу суттєво підвищити її рівень. Найбільш впливовими були засоби, базовані на новизні інформації та емоційному стимулюванні.

3. Серед психолого-педагогічних умов, що сприяють розвиткові допитливості, ми виокремили емоційну привабливість об'єкта

пізнання; зв'язок нових інтересів з наявними; задачний підхід при здійсненні навчальної діяльності; створення ситуацій вільної імпровізації через застосування різного роду метафор; активізацію пошукових дій школярів; значення знань та їх необхідність для досягнення конкретної мети; особистісний смисл і привабливість діяльності.

4. Важливим фактором розвитку і реалізації допитливості школярів при розв'язанні навчально-пізнавальних задач є творча активність, що забезпечує навчальну діяльність; своєрідність підходів до виконання предметних дій, знаходження нових способів та різних варіантів розв'язання проблеми.

5. Дієвим і доступним засобом розвитку допитливості школярів є метафора. Використання художньо-метафоричних засобів при вивченні учнями предметів не тільки гуманітарного циклу, але й природничо-математичного дає змогу урізноманітнити методику роботи вчителя й активізувати творчий потенціал учнів, формувати їх допитливість.

6. Допитливість має місце не в тій діяльності, кожна ланка якої повністю регламентована заздалегідь даними правилами, а в тій, попередня регламентація якої містить у собі деяку невизначеність в діяльності та новизну інформації.

7. Особистісні властивості суб'єкта, такі як рівень інтелектуальної активності, оригінальності, відхід від шаблону, значною мірою зумовлюють індивідуальний стиль прояву допитливості і, відповідно, успішність розв'язання задач.

Перспективи дослідження. Отримані нами експериментальні дані дають підстави стверджувати про можливість активізації та розвитку допитливості в умовах навчальної діяльності. Для ефективного управління процесом розвитку допитливості вплив педагога повинен спрямовуватися як на розвиток вікових детермінант становлення допитливості, так і на забезпечення таких психолого-педагогічних умов, які б стимулювали вільний вияв допитливості у навчальній діяльності.

Література

1. Абрамова Г.С. Возрастная психология / Г.С. Абрамова. – М. : Академия, 1997. – 693 с.
2. Алексеев К.И. Метафора как объект исследования в философии и психологии / К.И. Алексеев // Вопросы психологии. – 1995. – № 3. – С. 73 – 85.
3. Берлайн Д.Е. Любознательность и поиск информации [Текст] / Д.Е. Берлайн // Вопросы психологии. – 2006. – № 3. – С. 54 – 60.
4. Выготский Л.С. Психология искусства / Л.С. Выготский. – М. : Искусство, 1998. – 479 с.
5. Денисюк А.С. Психологічні особливості взаємодії уяви і розуміння / А.С. Денисюк // Науковий вісник ВДУ. – Луцьк, 1998. – № 9. – С. 36 – 39.
6. Крупнов А.И. Психофизиологический анализ индивидуальных различий активности личности / А.И. Крупнов. – Свердловск : СГПИ, 1983. – 72 с.
7. Крупнов А.И. Психологические проблемы целостности анализа личности и ее базовых свойств / А.И. Крупнов // Психолого-педагогические проблемы формирования личности в учебной деятельности. – М. : УДН, 1988. – С. 28 – 39.
8. Крутецкий В.А. Любознательность / В.А. Крутецкий // Педагогическая энциклопедия. – М. : Педагогика, 1965. – Т. 2. – 696 с.
9. Кудинов С.И. Полоролевые аспекты любознательности подростков / С.И. Кудинов // Психологический журнал. – 1998. – Т. 19. – № 1. – С. 26 – 36.
10. Метафора и дискурс / Теория метафоры : сборник : пер. с англ., фр., нем., исп., польск. яз. / вступ. ст. и сост. Н.Д. Арутюновой ; общ. ред. Н.Д. Арутюновой и М.А. Журиной. – М. : Прогресс, 1990. – С. 10 – 11.

References

1. Abramova H.S. Vozrastnaia psikhohiia / H.S. Abramova. – M. : Akademiia, 1997. – 693 s.
2. Aleksieiev K.Y. Metafora kak obekt issledovaniia v filosofii i psikhologii / K.Y. Aleksieiev // Voprosy psikhologii. – 1995. – № 3. – S. 73 – 85.
3. Berlain D.E. Liuboznatel'nost i poisk informatsii [Tekst] / D.E. Berlain // Voprosy psikhologii. – 2006. – № 3. – S. 54 – 60.
4. Vyhotskii L.S. Psikhohiia iskusstva / L.S. Vyhotskii. – M. : Iskusstvo, 1998. – 479 s.
5. Denysiuk A.S. Psykhohichni osoblyvosti vzaiemodii uiavy i rozuminnia / A.S. Denysiuk // Naukovyi visnyk VDU. – Lutsk, 1998. – № 9. – S. 36 – 39.
6. Krupnov A.I. Psikhofizyolohicheskii analiz individualnykh razlichiiiv aktivnosti lichnosti / A.I. Krupnov. – Sverdlovsk : SHPY, 1983. – 72 s.
7. Krupnov A.I. Psikhologicheskiiye problemy tselostnosti analiza lichnosti i yeye bazovykh svoystv / A.I. Krupnov // Psikhologo-pedagogicheskiiye problemy formirovaniya lichnosti v uchebnoy deyatel'nosti. – M. : UDN, 1988. – S. 28 – 39.
8. Krutetskiy V.A. Lyuboznatel'nost' / V.A. Krutetskiy // Pedagogicheskaya entsiklopediya. – M. : Pedagogika, 1965. – T. 2. – 696 s.

9. Kudinov S.I. Polorolevyye aspekty lyuboznatel'nosti podrostkov / S.I. Kudinov // Psikhologicheskiy zhurnal. – 1998. – Т. 19. – № 1. – S. 26 – 36.

10. Metafora i diskurs / Teoriya metafory : sbornik : per. s ang., fr., nem., isp., pol'sk. yaz. / vstup. st. i sost. N.D. Arutyunovoy ; obshch. red. N.D. Arutyunovoy i M.A. Zhurinskoy. – М. : Progress, 1990. – S. 10 – 11.

Вичалковская Наталия. Психологические условия активизации развития любознательности школьников-подростков. Статья посвящена исследованию проблемы активизации развития любознательности подростков-учащихся. Определена психологическая структура любознательности подростков, раскрыты уровни ее развития по показателям интенсивности и вариативности. Выделены и описаны психологические условия и средства активизации развития любознательности школьников.

Ключевые слова: любознательность, формирование, активизация, компоненты любознательности, психологическая структура, метафора.

Vichalkovska Natalia. Psychological conditions of curiosity development activation of teenagers. The article is dedicated to the problem of curiosity development of teenage students. The psychological structure of adolescents' curiosity is defined; levels of its development are clarified on the basis of intensity and variety indicators. Psychological-pedagogical conditions and means of activization of students' curiosity development are described.

Keywords: curiosity, formation, activization, components of curiosity, cognitive need, psychological structure, metaphor.